

УДК 340.6

ДЕОНТОЛОГІЧНІ НОРМИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТА DEONTOLOGICAL NORMS IN PROFESSIONAL ACTIVITY OF THE LAWYER

Геня Б.О.,
*здобувач кафедри теорії держави та права
Національної академії внутрішніх справ*

Стаття присвячена висвітленню проблеми співвідношення норм моралі та правових норм у професійній діяльності юриста. Це питання намагалися вирішити відомі філософи, психологи, юристи. Але це питання залишається актуальним і на сьогоднішній день. У статті на прикладах присяги та обітниць проілюстровано різницю між нормами моралі, що нормативно не закріплені та нормами моралі, що знайшли своє закріплення у нормативних актах.

Ключові слова: деонтологічні акти, норми моралі, правові норми, присяга, обітниця.

Статья посвящена освещению такой проблемы, как соотношение норм морали и правовых норм в профессиональной деятельности юриста. Этот вопрос пытались решить известные философы, психологи, юристы. Но этот вопрос остается актуальным и на сегодняшний день. В статье на примерах присяги и обета проиллюстрирована разница между нормами морали, которые нормативно не закреплены и нормами морали, нашедшими свое закрепление в нормативных актах.

Ключевые слова: деонтологические акты, нормы морали, правовые нормы, присяга, обет.

The article is dedicated to covering issues such as the correlation between morality and law in the legal profession. This question was attempted to solve by many famous philosophers, psychologists and lawyers. But this question is still relevant today. In this paper the examples of the oath and vow illustrates the difference between the norms of morality, that are not fixed and by normative moral standards, as set out in the regulations binding.

Key words: deontological instruments, morality, law, oath, vow.

Постановка проблеми. Проблема співвідношення права та моралі в усі часи цікавила представників правової та філософської думки. Співвідношення норм моралі та правових норм на сьогоднішній день становить певну проблему для законодавця. Норми моралі розвиваються

швидше від законодавчих норм. Це обумовлюється більшою динамічністю моральних норм, їх гнучкістю та здатністю пристосовуватися до суспільних потреб.

Аналіз досліджень та публікацій, присвячених досліджуваній проблемі. Чимало аспектів цієї проблеми

вивчали у свій час ще давні філософи (Демокрит, Сократ, Платон, Арістотель, Цицерон), вказуючи на значущість цих двох важливих чинників суспільної поведінки, їх схожість та відмінність. Відомі правознавці (В. Соловійов, І. Ільїн, П. Новгородцев, Н. Коркунов, М. Бердяєв, С. Трубецькой, Л. Петражицький) підкреслювали, що право є мінімумом моральності чи юридично закріпленою мораллю [1, с. 212]. В подальшому аналіз права та моралі також був предметом наукових досліджень таких провідних науковців, як І. Кант, Г.В.Ф. Гегель, Г. Кельзен, О. Коні, К. Маркс, Ф. Енгельс, І. Фіхте, Б. Чичерін, С. Франк, А. Шопенгауер, А. Швейцер тощо. Сучасними вітчизняними дослідниками цієї проблеми є: В. Бабкін, В. Бачинін, О. Зайчук, В. Копейчиков, Л. Луць, А. Олійник, Н. Оніщенко, М. Панов, П. Рабінович, В. Селіванов, О. Скакун, С. Сливка, Т. Тараконич, М. Цвік, Ю. Шемшученко та інші.

Слід зауважити, що питання співвідношення права і моралі, етики юристів за останні десятиліття так чи інакше знаходились в полі зору багатьох вчених (Ю. Агешин, С. Сливка, Л. Суворов, В. Бородін, О. Лукашова, В. Нерсисянц та інші) Зокрема, правовій свідомості та правовій культурі служителів Феміди було присвячено значну кількість наукових досліджень, що складає міцну базу для поширення наукових, деонтологічних знань. Окремі положення цих досліджень знаходять своє закріплення в деонтологічних актах. Зокрема, окремих положеннях Закону України «Про державну службу», Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закону України «Про нотаріат».

Мета дослідження. Дана стаття має на меті вироблення основ для подальшої теоретичної розробки сутності деонтологічних норм як форми закріплення взаємодії права і моралі, з'ясування особливостей історичного розвитку таких актів, розмежування норм права і моралі.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день ті основоположні принципи і норми моралі, які потребують загальнодержавного визнання, мають відображення в Основному Законі нашої держави. Так, наприклад, у Конституції України (статті 23, 24, 28, 29 тощо) моральні принципи гуманізму, свободи, рівності, справедливості отримали офіційне закріплення. Такі моральні норми, як особиста недоторканність, захист честі і гідності, природних прав людини та інші, визнаються Конституцією України нормами прямої дії [2]. Моральний вимір права є необхідною умовою його подальшого розвитку та вдосконалення, умовою його гуманістичної, особистісної орієнтації. Моральне обґрунтування права та правове забезпечення моральних норм обумовлюють їх дієвість. Зрозуміло, що проникнення моральних принципів і норм у зміст права може мати, залежно від галузі права, різний характер. Так, яскравим прикладом органічного поєднання вимог моралі та права є галузь сімейного права. Правові норми, коли вони відповідають моральним уявленням щодо справедливості, здебільшого реалізуються громадянами добровільно. Порушення таких норм розглядається не лише як юридичний конфлікт. За умов поєднання моральних та правових вимог воно спричиняє як правову відповідальність, так і моральний осуд.

Відомо, що права людини, які виражені у багатьох нормативних актах міжнародного і національного рівня, належать до зовнішніх форм життєдіяльності суспільства. З точки зору співвідношення моральних та правових засад суспільства вони є необхідними, тому що інтереси особистості та суспільства перебувають у складних, суперечливих, а іноді й конфліктних відносинах. Якщо б люди могли досягти моральної злагоди, то питання про права людини у формально визначеному вигляді зникло б само собою, але ж «царства Божого» на землі не досягти, тому правове регулювання є необхідним, має величезне значення і без нього не може існувати цивілізоване суспільство. Мораль як відносно автономне соціальне явище не лише завжди

впливала на соціальний інститут права, але й відчувала на собі зворотний вплив. Усе правове має бути і моральним, право, в кінцевому підсумку, не може суперечити панівній моральній системі. Але між нормами моралі та права можуть виникати конфлікти і суперечності. Суперечності між правом і мораллю існували, існують і, мабуть, існуватимуть, доки існуватиме позитивне право. Причини суперечностей юристи вбачають «в їх специфіці, у тому, що у них різні методи регуляції, різні підходи, критерії, оцінки поведінки суб'єктів» [3, с. 395].

На думку А. Якубова, суперечності між нормами права і нормами моралі виникають через, по-перше, недосконалість окремих правових норм або їх відставання від потреб суспільного життя; по-друге, випереджальний характер морального розвитку, висування моральністю більш високих вимог до людської поведінки порівняно з правом; по-третє, різниця в об'єктивних властивостях правових приписів і моральністю тощо [4, с. 15]. Розбіжності між правом і мораллю ґрунтуються на суперечностях сьогодення, труднощах, хаотичності самого життя, динамічності розвитку суспільних відносин, появи нових тенденцій, пов'язаних із розвитком суверенного будівництва. Вони часто знаходять свою причину у різних рівнях моральної і правової свідомості соціальних суб'єктів та їх об'єднань.

Мораль та право формуються на єдиному фундаменті суспільних відносин. Але, не дивлячись на це, вони мають ряд розбіжностей. Зокрема, закріпленість у законодавчих актах. Можна сміливо вести мову про те, що мораль є передумовою права, але не є його єдиним джерелом.

У процесі реалізації своїх функцій право і мораль допомагають один одному в досягненні загальних цілей, використовуючи для цього притаманні їм методи. «Там де право відмовляється дати який-небудь припис, виступає зі своєю волею мораль; а де мораль не може одним своїм внутрішнім авторитетом стримувати прояви егоїзму, на допомогу їй приходить право зі своїм зовнішнім примусом» [4, с. 113]. Як бачимо, вони об'єктивно потрібні один одному. Єдність моралі й права полягає у відносній стійкості моральних і правових принципів і норм, оскільки вони засновані на загальнолюдських вимогах гуманності, справедливості, рівності та свободі. Вони виражають, як правило, інтереси, прагнення і волю усіх громадян, закріплюють оптимальне співвідношення інтересів особистості та суспільства, ставлять рівні вимоги до людини незалежно від її національної приналежності, майнового стану чи віросповідання, висувають однакові критерії оцінки вчинків і поведінки людей.

Спроби закріплення у деонтологічних актах вимог до моральних якостей працівників юридичної сфери на офіційному рівні робилися ще в 20-х роках минулого століття. Так, Народний Комісаріат Юстиції (НКЮ) УРСР затвердив певний порядок атестації працівників суду, згідно до якого передбачалося робити професійний підбір кадрів на посаду судді лише з урахуванням визначеного переліку їх якостей: ідейно-політичних, розумових, моральних, зв'язаних з характером та темпераментом, а також адміністративно-організаторських якостей [5, с. 115]. У 1982 році Мінвузом СРСР було затверджено новий документ – Кваліфікаційну характеристику юриста, де визначалася система вимог до знань та умінь юриста [6, с. 42]. Проблеми деонтології не залишилися по за увагою і міжнародного співтовариства. Так, у 1979 році Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Кодекс поведінки посадових осіб по підтриманню правопорядку (резолюція №34/169) [7, с. 21]

Аналіз вітчизняного законодавства дозволяє констатувати, що моральні норми в переважній більшості випадків знаходять своє закріплення у текстах присяг, які складаються такими фахівцями як адвокати, нотаріуси, прокурори та судді. Присяга приноситься один раз і є необхідною умовою для здійснення своїх трудових обов'язків. Текст

присяги адвоката, нотаріуса, державного службовця закріплені на рівні закону. Наприклад, текст присяги державного службовця передбачений ст. 18 Закону України «Про державну службу» від 1 січня 2013 року: «Усвідомлюючи свою високу відповідальність, урочисто присягаю, що буду вірно служити Українському народу, додержуватися Конституції та законів України, втілювати їх у життя, поважати та охороняти права, свободи і законні інтереси людини і громадянина, честь держави, з гідністю нести високе звання державного службовця та сумлінно виконувати свої службові обов'язки». Особа, що принесла присягу, несе відповідальність у випадку її порушення. Таким чином, присяга – це законодавчо закріплені норми вимоги до професійної поведінки адвоката, нотаріуса, державного службовця тощо. Текст присяги підписується особою, що її приносила та додається, як правило, до матеріалів особової справи такої особи.

Таким чином, фахівці, повинні професійно втілювати в життя норми моралі, що закріплені у тексті присяги, справедливо трактуючи їх зміст, сутність та наслідки, що мав на увазі законодавець при створенні даних норм, поєднуючи право та мораль, як два взаємодоповнюючих регулятори суспільних відносин. Оскільки текст присяги містить у собі лише загальні вимоги, то окремі деонтологічні норми юрист одноосібно виробляє для себе на основі особистих моральних переконань, тому для них потрібна певна мотивація. Наприклад, урочисте складання присяги, що має давню добру традицію. Так, фахівці права та представники деяких інших професій, зокрема лікарі, наймаючись на роботу, складають відповідну присягу – офіційну, урочисту внутрішню обіцянку щодо належного виконання службового обов'язку, яка закладена в нормативних актах і виражена словами. Не варто плутати обітницю із присягою.

Юристам обітниця потрібна для вироблення свідомої відповідальності перед суспільством і державою у боротьбі за зміцнення правопорядку. Це своєрідна добровільна згода чесно служити народові, це також перевірка на вірність обраній професії. Обітниця надихає на формування внутрішнього, особистого (індивідуального) правового і морального почуттів, які виявляються у самодисципліні та самоконтролі. Вона суттєво відрізняється від присяги та обіцянки, оскільки не є самонасаильством над свободою волевиявлення, на відміну від присяги та обіцянки. Обітниця, на відміну від присяги, не є обов'язковою вимогою для виконання юристом його трудових обов'язків, її текст не закріплено у відповідних законах, вона носить суто добровільний характер. Обітниця можна розглядатися як один зі способів морального самоконтролю юриста. Моральний самоконтроль – здатність самостійно регулювати і спрямовувати власну поведінку – залежить від вимогливості юриста до себе, самокритичності, рівня свідомості, духовного розвитку та особистої моральної культури. Тому обітницю складають не у перший день праці, а після певної адаптації, осмислення свого призначення.

Чинне законодавство не передбачає санкції за порушення обітниці юристом. Це пояснюється тим, що обітниця є основним індивідуально-моральним законом, основною моральною нормою для особи, яка її склала. Тобто обітниця є джерелом формування деонтологічних норм юриста. Адже усвідомивши свою внутрішню відповідальність перед суспільством, правознавець продовжує виробляти власні моральні норми на основі обітниці. Вони є його особистим здобутком, і він несе персональну відповідальність за дане зобов'язання. Фактично це його авторитет серед людей та колег по службі. Обітниця, безумовно, сприяє формуванню соціальних норм юриста, які регулюють його поведінку. Особа, яка склала обітницю, формує власну правосвідомість, власний стиль юридичної діяльності, які повинні систематично зв'язатися із суттю обітниці, що виступає по суті дороговказом.

Обов'язки, підкріплені обітницею, не є формалізованими правовими нормами, що лише описують потрібний варіант поведінки, а є нормами аксіологічного типу. Вони фіксують суспільно корисну мету та моральні цінності, залишаючи юристові можливість вибору засобів для досягнення поставлених перед ним завдань. Норми, які передбачають обов'язки юриста у присязі, поєднують якості юридичного веління з якостями морально-ідеологічного імперативу. Це такі правові норми, які визначають належну поведінку юриста у сфері його професійної діяльності з погляду не тільки права, а й моралі.

Зумовлений деонтологічною нормою варіант належної й бажаної поведінки юриста здебільшого абстрактний. Виконання юристом обов'язків, покладених на нього обітницею, ґрунтується на моральних засадах, які склалися у нього й підтримуються силою громадської думки. Внесення тих узагальнених вимог належної і бажаної поведінки юриста у текст обітниці є показником того, що саме ці обов'язки мають для суспільства особливу значущість. Вони в подальшому становлять основу законодавчого формування обов'язків юриста.

Сумлінне виконання юристом обов'язків, які випливають з обітниці, виявляється в діях, спрямованих на охорону правопорядку. Передбачені обітницею обов'язки – невід'ємний структурний елемент змісту правовідносин.

Отже, факт прийняття обітниці юристом визначає майбутній професійний шлях, формує свідому правову поведінку, стає передумовою правоохоронної діяльності. Така діяльність має постійно супроводжуватися врахуванням приписів права й моралі. Тобто у випадку зміни політичної влади не на користь народу дух права й дух української національної моралі мають підтримувати у юриста здоровий глузд, допомагати йому виконувати дану обітницю [6, с. 113].

Порушення юристом присяги – це зрада основоположних принципів його діяльності. Особа, яка допустила порушення присяги, має добровільно залишити службу, бути готовою нести не лише моральну, а й юридичну відповідальність за свої вчинки, на відміну від порушення обітниці. Порушення юристом обітниці – це зрада власної совісті, свого народу. Особа, що порушила обітницю, юридичної відповідальності за це не несе. Але праця за обітницею – це праця за велінням серця, згідно з деонтологічними принципами, за внутрішнім імперативом обов'язку.

Джерелом деонтологічних норм є правнича етика та професійна культура взагалі. Усвідомлення юристом наслідків власних професійних дій формує певний досвід, який враховується у майбутньому.

Висновки. На нашу думку, в професії юриста моральні принципи виконують свої специфічні функції. Важко недооцінювати їх вплив на діяльність юриста. Саме вони лежать в основі таких загальних категорій як принципи здійснення правосуддя, основних принципів діяльності адвоката та прокурора. Вони є тим джерелом норм та принципів, з якого формується нормативна деонтологічна база діяльності юриста в цілому.

Формування деонтологічних норм саме на існуючих у суспільстві нормах моралі і забезпечує можливість реалізації юристом цих принципів у рамках норм права. Але не слід ставити знак рівності між нормами моралі та правовими нормами. Норми моралі передують правовим, змінюються значно швидше за останніх та не носять обов'язкового характеру, як це було проілюстровано на прикладі присяги та обітниці.

Моральні принципи складають ядро моралі, визначають її соціально-історичну суть, ідейну націленість. На відміну від норм моралі, які визначають тактику поведінки людини в конкретних життєвих ситуаціях, принципи моралі визначають узагальнену соціальну орієнтацію, стратегію поведінки, являються своєрідною програмою діяльності. Моральні принципи об'єднують та система-

тизують всю моральну діяльність, виступають фактором стабільності, визначають головну лінію поведінки.

Норми ж права складають законодавчу базу для поведінки юриста, закріплюють на нормативному рівні

певні вимоги до його поведінки під час здійснення професійних обов'язків та тягнуть за собою юридичну відповідальність у разі їх порушення на відміну від норм моралі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Матузов Н.И. Теория государства и права: учебник / Н.И. Матузов, А.В. Малько. – 3-е изд. – М. : Издательство «Дело» АНХ, 2009. – 528 с.
2. Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – С. 141.
3. Семків О.І. Політологія: підручник / за ред. О.І. Семківа. – Львів : Світ, 1994. – 552 с.
4. Якубов А.Е. Взаимодействие уголовного права и этики / А.Е. Якубов // Вестник Московського университета. Серия 11. Право. – 1992. – № 5. – С. 13-22.
5. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2001. – 776 с.
6. Сливка С.С. Мораль і право в умовах формування правової держави / С.С. Сливка // Проблеми формування суверенної правової української держави: зб. наукових статей. – 1993. – 109 с.
7. Політологія: підручник / за заг. ред. проф. В.Г. Кременя, проф. М.І. Горлача. – Харків : Друкарський центр «Єдінорог», 2002. – 640 с.